

APLICACIONS DE LA FONÈTICA

A cura de
Josefina Carrera i Clàudia Pons

Secció de Lingüística Catalana
Departament de Filologia Catalana

Barcelona, 2007

Nous horitzons per a la fonologia entonativa

Johannes Kabatek
(Universitat de Tubinga)

1 Introducció

Els progressos recents en la investigació prosòdica han proporcionat, sense cap mena de dubte, un paper completament nou a la prosòdia dins de la lingüística. D'una banda, els sofisticats instruments que permeten analitzar l'acústica, l'articulació i l'activitat neurobiològica dels trets relacionats amb la producció discursiva i la percepció han posat fi a les argumentacions impressionistes i subjectives, encara vives en els estudis lingüístics fins fa ben poc.¹ D'altra banda, els progressos en la teoria lingüística relacionada amb les innovacions metodològiques, han descobert un seguit de característiques del discurs que mostren clarament l'organització sistemàtica i funcional de la prosòdia, no només en llengües tonals, sinó també en llengües entonatives. En aquest context, la variació de la freqüència fonamental sembla que té un paper particularment destacat,² i la seva organització sistemàtica ha permès establir una nova disciplina, la fonologia entonativa,³ en contra de la doctrina defensada per alguns estructuralistes segons la qual l'entonació no hauria de ser considerada com a part de la *langue*, ja que no pot ser

¹ Evidentment hi ha excepcions en ambdues direccions: de tant en tant, es troben argumentacions impressionistes fins a l'actualitat, mentre que alguns estudiosos treballaren amb anàlisis acústiques objectives ja des de fa molt de temps: per exemple, per al castellà, Malmberg (1949).

² Una altra àrea important en què l'article no es pot estendre és l'estructura sil·làbica.

³ Ladd (1996).

analitzada en unitats discretes.⁴ A part d'aquest consens, en el si de la comunitat científica continua havent-hi dubtes sobre quin lloc ha d'ocupar la prosòdia en l'organització probablement modular de la llengua, i sobre la interacció de trets prosòdics amb altres nivells d'estructuració lingüística, especialment amb la sintaxi.⁵ Un dels grans reptes per a les investigacions dels pròxims anys serà, doncs, trobar nous camins en aquest camp.

El sistema teòric i metodològic que domina les investigacions en entonació dels últims anys és sens dubte el model mètric i autosegmental, una teoria formal que s'ha aplicat a un nombre extens de qüestions en diverses llengües.⁶ Però, com sol passar en les discussions científiques, els nous paradigmes, una vegada acceptats, originen debats fecunds i progressos dins d'aquest sistema, i tenen limitacions pel que fa a problemes que no es deixen plantejar dins del paradigma en qüestió.⁷ Aquestes pàgines estan dedicades a algunes àrees on s'esperen nous progressos en les investigacions entonatives durant els pròxims anys i se centraran en tres exemples: els marcadors pragmàtics entonatius, la variació dialectal d'alguns trets entonatius condicionats pragmàticament, i la formació de característiques de grup en els trets prosòdics.

2 Marcadors pragmàtics entonatius

Un camp molt important que en diverses llengües i dialectes encara s'ha d'explorar en detall sembla que és la llarga colla de funcions

⁴ Martinet (1960: 22).

⁵ Veg., entre d'altres, Steedman (2000), Truckenbrodt (en premsa).

⁶ Veg. Pierrehumbert (1980). Com a exemples recents per a llengües iberoromàniques, veg. els articles que hem publicat en l'edició núm. 2/6 (2005) de la *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana* (Kabatek (ed.) 2005).

⁷ En aquest mateix context, és interessant d'observar, per exemple, les contribucions recents de Janet Pierrehumbert a les diferències regionals d'entonació i l'estudi recent de Mark Steedman sobre les funcions pragmàtiques

pragmàtiques de la prosòdia, funcions que a vegades poden relacionar-se amb altres elements de llengües diferents. Només se'n citarà un exemple: en estudis recents, s'ha donat a conèixer un paral·lelisme ben interessant entre les partícules modals alemanyes («Abtönungspartikeln») i algunes tècniques entonatives de l'anglès o de les llengües romàniques (Waltereit 2001, 2005, 2006). És ben sabut que les partícules modals alemanyes *ja*, *denn*, *eben*, *nun*, *schon*, *halt*, etc., tenen funcions diacròniques secundàries derivades de les funcions primàries de les seves homòfones, que actualment encara s'usen de manera activa. Per donar un exemple: la partícula afirmativa *ja* s'usa en la seva funció primària («sí») per respondre a preguntes com a (1).

- (1) a: «Kannst du Katalanisch?» b: «Ja!»
[a: «Parles català?» b: «Sí!»]

El marcador pragmàtic *ja* s'usa amb una funció diferent, com a (2):

- (2) a: «Das ist ja ein schönes Bild!»
[a: «Quina foto més bonica!»]

Mentre que a (1) el diàleg és explícit i la partícula funciona com a resposta a una pregunta, a (2), un acte assertiu, no es fa pas necessària cap resposta de l'oient, i la partícula afirmativa és gairebé part d'un monòleg. La qüestió és, doncs, quina pot ser la funció d'aquest element de resposta on no hi ha pregunta. Com demostra Waltereit (2005), la funció pragmàtica de la partícula sembla que és la de pressuposar que un interlocutor concret o virtual confirmarà la certesa de l'afirmació. Podríem dir que l'interlocutor *a* «retalla» una encara no pronunciada confirmació de *b* —«sí!»— i «l'enganxa» al propi discurs, i es crea així

de l'entonació (cf. <http://www.sfb441.uni-tuebingen.de/LingEvid2006/abstracts/Steedman.pdf>).

complicitat amb l'interlocutor *b*. Aquesta cita pragmàtica (o polifonia d'un mot) també ajuda a explicar la funció dels altres marcadors pragmàtics de l'alemany, ja que tots són explicables com a elements on s'inclou la reacció en el discurs de l'acció. Ara bé, tal com s'ha dit moltes vegades, aquestes partícules pragmàtiques alemanyes —almenys algunes d'elles— no tenen equivalents comparables en les llengües romàniques, i les funcions corresponents s'han d'expressar mitjançant altres tècniques, especialment l'entonació. Waltereit (2005) cita alguns estudis que demostren com la variació de la freqüència fonamental (F0) pot assumir funcions pragmàtiques comparables en altres llengües romàniques, quan un cert patró d'entonació que sembla ser contradictori al que s'està dient «evoca» una altra situació comunicativa i això dóna un altre sentit a l'enunciat, tal com es demostra en el cas del «patró d'entonació circumflex» castellà, que es pot usar com un marcador entonatiu que anticipa la reacció prevista de l'interlocutor.

Tot i que la importància de l'entonació per a aquest tipus de funcions pragmàtiques sembla ser evident, manca descriure la sèrie completa de funcions pragmàtiques de l'entonació en les diverses llengües romàniques, la interacció entre marcadors pragmàtics entonatius i la marccació causada per altres elements.

3 Variació dialectal, diàleg i entonació

Un fenomen usual del sistema generativista és que el propòsit de descriure el camí des de la gramàtica universal fins als resultats d'una certa «llengua-I» comenci amb uns principis força simples, però a mesura que les anàlisis avancen, requereixi afegir regles bastant sofisticades per explicar les diferències entre les llengües. En les teories generativistes més recents i simplificades, com és el cas de la teoria de l'optimitat, un punt de partida originalment entenedor i clar, es va complicant a mesura que s'intenta tenir en compte la variació existent en les llengües naturals. En el cas de l'entonació, el model mètric i autosegmental també ha

començat amb algunes regles ben simples, però diversos estudis han demostrat que calen trets més precisos a l'hora de descriure de manera entenedora l'entonació d'algunes llengües. A la vegada, trets molt generals i ben estudiats, com ara les preguntes o les construccions de focus, varien molt entre llengües diferents i fins i tot dins del mateix diasistema,⁸ i, per tant, el que sembla ser la descripció d'un tret lingüístic d'una certa llengua resulta que només és aplicable a un dels seus dialectes.

En un estudi recent, Gilles (2005; veg. també Gilles 2004) ha demostrat l'alt grau de variació dialectal que es troba quan es comparen certes funcions pragmàtiques, generalment codificades com a variació F0, de varietats regionals de l'alemany. Aquest treball està relacionat amb els estudis de Margot Selting sobre la prosòdia de la conversa (Selting 1995) i, més concretament, amb un projecte sobre l'entonació dialectal regional dirigit per Peter Auer a Friburg-de Brisgòvia. Els dos trets pragmàtics que Gilles ha estudiat en un extens corpus de diàlegs reals en dialectes alemanys són «l'acabament» i «la continuació» o manteniment del torn de paraula, dues funcions molt importants per a la comunicació humana que actuen com a senyals per guiar la conducta de l'interlocutor en una conversa. Gilles mostra que aquestes dues funcions són freqüents en alemany i que la seva importància comunicativa fa que també ho siguin en les altres llengües del món; però també demostra que els contorns entonatius i la seva respectiva amplitud freqüencial varien considerablement. Una altra observació important és que la percepció que l'oient té de dialectes que li semblen «melòdics» o «monòtons» només es correspon parcialment amb dades objectives. Una tasca interessant seria la d'investigar la variació dialectal de les funcions pragmàtiques en el

⁸ Veg. López Jiménez (2006).

món de parla romànica.⁹ Un dels fenòmens que Gilles observa és que les isoglosses entonatives no són les mateixes que les fronteres dialectals, cosa que pot explicar per què en certes regions els límits dialectals que el parlant percep difereixen considerablement de les classificacions lingüístiques «objectives», basades en trets lèxics o morfològics, i es confirma així la importància dels trets entonatius en la percepció de l'oïent. Seria interessant de comprovar com aquest fenomen —la divergència entre diferents tipus d'isoglosses— afecta àrees diferents de les llengües romàniques, tot indicant substrats o llengües en contacte diferents en altres èpoques, dissimulades a vegades per evolucions lingüístiques més recents. En el cas del català, una visió diferenciada de la relació entre percepció, morfologia i entonació dialectal —o també entre fonètica i entonació— podria canviar el perfil tradicional i simple del mapa dialectal. En aquest context, també s'hauria d'esmentar que les funcions discursives de la prosòdia descrites per Gilles no són ni de bon tros les úniques que es poden tenir en compte en les llengües entonatives, i que hi poden haver característiques entonatives limitades localment, no només pel que fa a la forma, sinó també a la funció.¹⁰

4 Trets prosòdics i característiques de grups

En un estudi sobre el gallec contemporani (Kabatek 2001), es va intentar demostrar com diversos trets prosòdics són responsables que es percebi l'existència de diferents grups de parlants, i com aquests trets tenen relació amb les característiques morfològiques, lèxiques i sintàctiques de les diferents parles individuals i les respectives opinions de tipus metalingüístic dels parlants. Tot observant certs trets prosòdics locals,

⁹ L'interessant projecte de l'*Atlas Linguistique Roman* malauradament només inclou alguns elements prosòdics, sense tenir en compte dades naturals de diàlegs.

¹⁰ Veg. les nostres pròpies observacions sobre el castellà de Buenos Aires a Kabatek (2005).

tant en el nivell dels mots fonològics com en el nivell de la frase entonativa, es va demostrar que empíricament hi ha un *continuum* prosòdic dins de la societat gallega contemporània. En el nivell dels mots, el contrast entre vocals tòniques i àtones —sobretot posttòniques— pot consistir en diferències considerables de durada i d'intensitat acompanyades per una variació clara de la F0 entre les dues síl·labes (tot de trets que semblen ser característics dels dialectes tradicionals gallecs), i que contrasten amb l'altre pol del *continuum*: comptades diferències entre les síl·labes i baix contrast de durada, intensitat i F0, trets característics del que es percep com un accent «castellà». Els «idiolectes» dels parlants gallecs es poden situar al llarg d'aquest *continuum*, amb una correlació forta amb la seva llengua L1 (castellà o gallec) i correlacions clares, encara que menys accentuades, amb la situació comunicativa. D'una banda, la caracterització prosòdica de la parla individual està, com se sap, molt marcada per la biografia lingüística. I de l'altra, l'individu té la tendència a adaptar-se, en situacions dinàmiques, al grup al qual vol pertànyer. En la societat gallega de les últimes dècades, amb un alt dinamisme social, hi ha parlants nadius gallecs que han passat a parlar en castellà dels assumptes quotidians, al costat de parlants nadius castellans, sobretot d'una certa generació urbana, que prefereixen el gallec. Això provoca freqüentment un contrast entre origen i objectiu lingüístic, i que els parlants generin mecanismes correctors de «confirmació» o «d'intensificació» de la seva identitat (Kabatek 1997a): escullen, en aquelles àrees de l'estructuració lingüística cognitivament més accessibles a processos d'autocontrol («monitoring»), elements que consideren identificadors típics (marcadors o estereotips) del grup al qual volen pertànyer. D'aquesta manera, en situacions de conflicte lingüístic, on l'anàlisi metalingüística pot influenciar molt el comportament lingüístic, l'entonació i altres característiques prosòdiques s'integren dins d'un sistema complex de correlacions i interaccions entre diversos nivells d'estructuració lingüística. I, a mi, veure com aquestes correlacions

poden tenir lloc sistemàticament en situacions comparables de contacte de llengües i conflicte lingüístic, i saber quins són els factors decisius que s'han de tenir en compte em sembla un camp d'investigació estimulants.¹¹

5 Conclusió

En aquest treball s'ha intentat exposar, molt breument, alguns dels camps en què la jove disciplina de la fonologia entonativa es podria desenvolupar en futures investigacions. Els tres exemples que s'han descrit breument no són del tot complets, i encara hi ha, sens dubte, altres camps on la prosòdia pot enriquir la lingüística. Un camp molt important en què no pot estendre's aquest article és la diacronia, i encara que a primera vista pot semblar agosarat postular la reconstrucció d'allò que objectivament no es pot observar de manera directa, algunes dades de sons de discursos actuals i la relació que presenten amb altres trets (especialment en la sintaxi) ens haurien d'animar a reconstruir trets prosòdics del passat.¹²

El que és important deixar clar és que en la investigació prosòdica hi ha diversos camps oberts: la pragmàtica, la lingüística variacional, el contacte lingüístic, la lingüística del text,¹³ així com estudis purament gramaticals, que intenten mostrar com l'entonació i altres trets prosòdics interaccionen amb la sintaxi o la semàntica. En tots aquests camps, és necessari considerar dades conversacionals autèntiques i no restringir les investigacions a situacions artificials de laboratori per poder començar a fixar l'atenció en les possibles funcions de l'entonació en totes les seves variants, sense prejudicis ni falses generalitzacions (com per exemple considerar un fet observat com a freqüent en una llengua tot i que només

¹¹ Veg., en aquest sentit, Kabatek (1997b).

¹² Veg. Reich (2005) i Heinz (en premsa), un estudi basat en l'anàlisi sil·làbica de textos medievals.

¹³ Veg. Heinz (2006).

ho sigui d'un dialecte concret), i mostrar tots els camins possibles que condueixen de les dades a la teoria.

Referències bibliogràfiques

- GILLES, Peter (ed.) (2004): *Regional variation in intonation*. Tübingen: Niemeyer.
- GILLES, Peter (2005): *Regionale Prosodie im Deutschen*. Berlin: Mouton De Gruyter.
- HEINZ, Matthias (2006): *Textsortenprosodie*. Tübingen: Niemeyer.
- HEINZ, Matthias (en premsa): «Estructura silábica y préstamos en la historia del español». A: *Actas del 7 Congreso de Historia de la Lengua Española*. México: UNAM.
- KABATEK, Johannes (1997a): «Strengthening identity: differentiation and change in contemporary Galician». A: Jenny Cheshire / Dieter Stein (ed.): *Taming the Vernacular. From Dialect to Written Standard Language*, London – New York: Longman. pàg. 185–199.
- KABATEK, Johannes (1997b): «Dime cómo hablas y te diré quién eres. Mezcla de lenguas y posicionamiento social», *Revista de Antropología Social* [Madrid] 6. pàg. 215–236.
- KABATEK, Johannes (2001): *Os falantes como lingüistas*. Vigo: Xerais.
- KABATEK, Johannes (2005): «Was die Portefolios mit ihrer Grundfrequenz ausdrücken wollen». A: Volker Noll (ed.): *Sprache in Iberoamerika. Festschrift für Wolf Dietrich zum 65. Geburtstag*, Hamburg: Buske. pàg. 261–275.
- KABATEK, Johannes (ed.) (2005): *Aspectos prosódicos de las lenguas iberorrománicas*, número especial de la *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana*, 2/6.
- LADD, D. Robert (1996): *Intonational phonology*. Cambridge: CUP.

- LÓPEZ JIMÉNEZ, Beatriz (2006): *Aspekte der spanischen Prosodie anhand von Fragesätzen*. Tübingen: Universität de Tübingen. (Tesina de llicenciatura)
- MALMBERG, Bertil (1949 [1950]): *Études sur la phonétique de l'espagnol parlé en Argentine*. Lund: C. W. K. Gleerup (Lunds Universitets Årsskrift. Ny följd, 45).
- MARTINET, André (1960): *Éléments de linguistique générale*. Paris: Colin.
- PIERREHUMBERT, Janet B. (1980): *The phonology and phonetics of English intonation*. Cambridge, Massachusetts: MIT. (Tesi doctoral)
- REICH, Uli (2005): «Salsa y control. Funciones e historicidad de figuras prosódicas en español y portugués», *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana* 6. pàg. 109-136.
- SELTING, Margret (1995): *Prosodie im Gespräch*. Tübingen: Niemeyer.
- STEEDMAN, Mark (2000): «Information Structure and the Syntax-Phonology Interface», *Linguistic Inquiry*, 31. pàg. 649-689
- TRUCKENBRODT, Hubert (*en premsa*): «The syntax-phonology interface». A: de Lacy, Paul (ed.), *The Cambridge Handbook of Phonology*, Cambridge: Cambridge University Press. Disponible a: http://www2.sfs.uni-tuebingen.de/~hubert/Home/res3_interface.html.
- WALTEREIT, Richard (2001): «Modal particles and their functional equivalents: A speech-act-theoretic approach». *Journal of Pragmatics* 33: pàg. 1391-1417.
- WALTEREIT, Richard (2005): «La polifonía prosódica: Copiar un patrón entonativo». *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana* 6. pàg. 137-150.
- WALTEREIT, Richard (2006): *Abtönung*. Tübingen: Niemeyer.